

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ПРИРОДЕН ПАРК “ВИТОША”

д-р Десислава Алексова

Нов български университет, София

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM IN “VITOSHA” NATURE PARK

Dessislava Alexova

ABSTRACT: The survey presents the general characteristics of “Vitosha” Nature Park – its natural resources and heritage, conservation status, zoning and its management. It examines the historical development of the tourism in Vitosha Mountain, the existing tourist infrastructure, investment projects and activities regulated in the Management Plan of the Nature Park. The paper provides information for some best practices – botanical and thematic paths, educational tourism, facilities for people with disabilities, tourist attractions. General proposals are given for specific tourist products, interaction with local authorities and contribution to the conservation and environmental education. An analysis of the role of “Vitosha” Nature Park Directorate and the other stakeholders has been made and also a comparison between the potential opportunities for sustainable development of tourism and some potential threats in the protected area.

KEYWORDS: Nature Park, sustainable tourism, sustainable development, management plan, conservation, protected areas

1. ВЪВЕДЕНИЕ

От стотици години и най-вече с подема на индустриализацията и научно-техническия прогрес през XIX в. човечеството се стреми да опазва местата, които му осигуряват едни от основните потребности като храна, вода, природни ресурси и подслон. От създаването на първия национален парк в света – “Йелоустоун” през 1872 г. до настоящия момент са обявени над 100 000 защитени зони от сухоземната територия и морската акватория, които заемат около 12.5 % от повърхността на Земята (Chape, S. Spalding, 2008). През последните десетилетия в резултат на демографския растеж, смяната на характера за използване на ресурсите и глобализационните процеси все повече нараства необходимостта от човешка намеса за съхраняването на тези територии.

Целта на настоящето изследване е да се подчертае значимостта на защитените територии, спецификата на тяхното управление, съобразно приро-

дозащитния им статус и съществуващата институционална и правна рамка, да се анализират проблемите и заплахите, свързани с неправилното планиране и усвояване на ресурсите, както и да се очертаят механизмите за устойчиво развитие на туризма. Обект на изследването е природен парк “Витоша” – най-стария парк на Балканите и същевременно най-уязвимата защитена територия у нас, поради близостта си със София и Перник и все по-мощабните инвестиционни интереси.

2. ОБХВАТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО И ПРИРОДОЗАЩИТЕН СТАТУС НА ТЕРИТОРИЯТА

“Витоша” е първият национален парк в България и на Балканския полуостров, обявен поради желанието на местните жители да предотвратят опитите в началото на 30-те години на XX век за превръщане на планината в “сборища и панаири, да стане частна мушия, да бъде разграбена и обезобразена”, “да я използват като я дадат на концесия” за построяване на “зъбчата железница” (БТС, 1932). Най-високата част на Витоша е обявена за народен парк с Постановление № III а 15422 на Министерството на земеделието и държавните имоти, публикувано в ДВ бр. 178 от 1934 г. Със същото Постановление с цел да се запазят първичните екосистеми от обикновен смърч и видовете от субалпийската зона на планината, на територията на парка са обявени и едни от първите резервати в България, “Бистришко бранище” и “Торфено бранище”. През 1999 г. е приет Закон за защитените територии (ЗЗТ). По силата на този закон, който регламентира предназначението и режима по опазване и ползване, обявяване и управление на защитените територии, със Заповед на МОСВ № 349/14.07.2000 г., ДВ, бр. 66, Народен парк Витоша е прекатегоризиран в Природен парк.

На територията на природния парк има зони, които ограничават туристическото ползване и са строго охраняеми. Това са санитарно-охранителните зони на София и Перник и вододайна зона на “яз. Студена”. Други зони със специфично ползване в защитената територия са: високопланински пасища, гори, земеделски земи, скални образувания, реки и водни площи, дендрариум, торфища, територии за ски спорт, държавно ловно стопанство “Витошко – Студена”, туристически центрове, военни терени. Цялата територия на природния парк е част от Европейската екологична мрежа Натура 2000 и по двете Директиви на Европейския съюз – Директива 92/43/ЕЕС за запазване на природните местообитания и на дивата флора и фауна и Директива 79/409/ЕЕС за опазване на дивите птици.

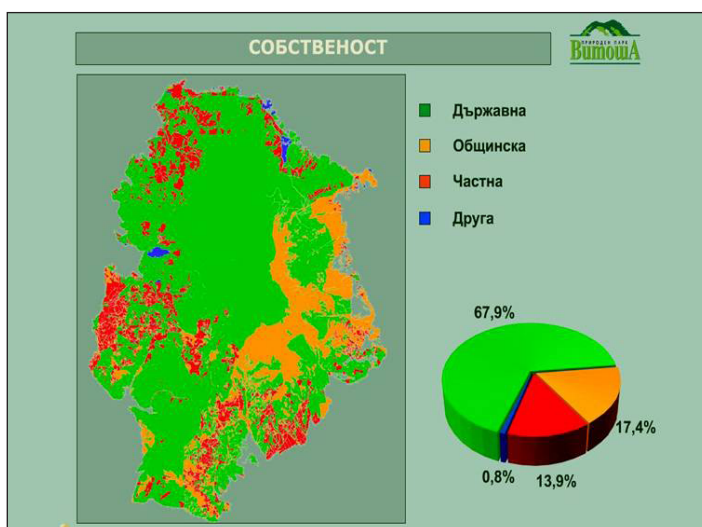
Територията на Природен парк “Витоша” попада в три области: София – град, Софийска и област Перник и в четири общини: Столична, Пернишка, Радомирска и Самоковска (Фиг. 1.). На границите на Парка се намират общо

16 населени места: кв. Княжево, кв. Бояна, кв. Драгалевци, кв. Симеоново, с. Мърчаево, с. Владая, с. Бистрица, с. Железница, с. Ярлово, с. Чуйпетълово, с. Боснек, с. Кладница, с. Рударци, с. Горна Диканя и остатъците от бившите села Витошко и Крапец. След прекатегоризирането на Витоша в природен парк през 2000 г., той престава да бъде изключително държавна собственост и на територията му започват да се появяват множество собственици и ползватели (Фиг 2.). До настоящия момент основните форми на собственост са държавна, общинска и частна.

Фиг. 1. Административно разпределение на територията на прака

Фиг. 2. Видове собственост на територията на ПП "Витоша"

3. ПРИРОДНИ И АНТРОПОГЕННИ ТУРИСТИЧЕСКИ РЕСУРСИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ПП “ВИТОША”

Специфични релефни форми за Витоша са каменните сипеи и каменните реки, формирани в резултат на сферично изветряване на сиенитни и монцонитни блокове. Специален интерес предизвикват Боснешкият карстов район, разположен в южните склонове на Витоша, който заема около 30 км² и Боянският водопад, образуван от Боянска река в андезитния пояс на планината. Природната забележителност “Духлата”, със своите около 16 км галерии, разположени на 6 етажа и 6 подземни реки е най-дългата и една от най-красивите пещери в България. Планината е богата и на водни източници. Потоци и извори дават началото на множество реки, като единствената голяма река е Струма. Характерни за Витоша са торфищните формации, смърчовите гори, на места примесени с бук, бреза, бял бор, бяла мура, обикновена ела, както и чистите и смесени насаждения от бук, зимен дъб, габър, бреза и трепетлика.

Въпреки силният антропогенен натиск, във Витоша се е запазило изключително високо биологично разнообразие. На територията на парка са установени 1 489 вида висши растения (от които 25 български ендемита, 31 балкански ендемита, 47 вида включени в “Червена книга” на България), 500 вида гъби, 500 вида водорасли, 300 вида мъхове и 200 вида лишей. Срещат се множество безгръбначни и гръбначни животни, сред които 800 вида пеперуди, 40 вида мравки, 10 вида земноводни и 14 вида влечуги. Могат да се наблюдават близо 200 вида птици, от които около 120 са гнездящи. Поради прекомерния антропогенен натиск и липсата на спокойни места за размножаване някои от едрите дневни грабливи птици като скалният орел, царския орел и лешоядите са изчезнали от Витоша още в началото на XX век. Бозайниците са около 50 вида, сред които благороден елен, сърна, дива свиня, мечка и вълк. В парка са били интродуцирани и някои чуждоземни видове, които са изчезнали бързо след внасянето им в планината (ПУ на ПП “Витоша” 2005 – 2014). От няколко години се реализира успешно проект за реинтродукция на балканската дива коза.

На територията на парка и в съседни територии има голям брой исторически и културни забележителности, като най-значими сред тях са паметниците на християнската архитектура. *Боянската църква* е уникален паметник на българския дух, обявена за обект на световно значимото културно и природно наследство на UNESCO. Боянската църква е известна в България и чужбина главно с високите художествени достойнства на стенописите, изработени по поръчка на севастократор Калоян. Със своя реализъм те са ренесансово явление и заемат едно от първите места в средновековната живопис на Европа през XIII в. *Драгалевският манастир “Успение богородично”* е основан от цар Иван Александър (1331 – 1371 г.), поради което е наричан “царска

обител". При ремонт на църквата, стенописите от XV в. са били покрити с нови, изпълнени в най-добрите традиции на живописата от този период. Иконата "Исус Христос Пантократор" датира от 1792 г., като по същото време е изработен и резбования владишки трон. Църквата "Св. Теодор Стратилат" в с. Боснек, построена през 1866 г. Манастирът "Св. Николай Мириклийски" в с. Кладница е възобновен върху стари основи през 1841 г. Стенописите датират от 1883 г., някои от които са с подпис на зографа Косто Антикаров Самоковски. Сравнително слаб интерес представляват някои археологически и архитектурни паметници край селища на териториите на Столична община и Община Перник: останки от средновековни селища, крепости, антични постройки и къщи с архитектурна стойност, църкви и др. (ПУ на ПП "Витоша" 2005 – 2014).

4. РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА НА ТЕРИТОРИЯТА НА ПП "ВИТОША" И ИЗГРАЖДАНЕ НА ПАРКОВА ИНФРАСТРУКТУРА

Организираният туризъм на Витоша води началото си от 27 август 1895 г., когато писателят Алеко Константинов провежда изкачване на Черни връх. В похода се включват 300 туристи, като година по-късно 27 от тях основават първият туристически клуб в България и поставят началото на организираното туристическо движение. През 1924 г. е откриването на първата туристическа хижа на Витоша – "Алеко", а през следващите 20 години се изграждат още десетина хижи: "Еделвайс", "Кумата", "Селимица", "Камен дел", "Тинтява", "Фонфон", "Планинец", "Бор", "Средец", "Момина скала" и няколко горски домове. След Втората световна война се изграждат хотели, ресторанти, лифтове, ски-съоръжения, подкрепителни пунктове, почивни станции. Първата туристическа маркировка в България е поставена през 1901 г. край Драгалевския манастир. Изграждането на Витошкия Дендрариум започва през 1962 г. Изградени са алейна мрежа, стопанска сграда, две изкуствени езерца и разсадник. На площ от 1400 дка могат да се видят общо 145, както типични дървесни, храстови и тревни представители на българската флора, така и внесени от други страни видове. През юли 1992 година е открит европейският маршрут Е-4¹, който у нас започва от Черни връх през Верила, Рила и Пирин и завършва в с. Петрово на границата с Гърция. (ПУ на ПП "Витоша" 2005 – 2014).

Основните подходи към природния парк са: Кладница, Владая, Княжево, Бояна, Драгалевци, Симеоново, Бистрица и Железница. Две са пътните артерии, по които посетителите проникват в планината. Първата свързва

---

¹ Пиринеи – Алпи – Рила – Пелопонес.

Бояна с м. “Златните мостове”, откъдето има две отклонения – за хижите “Боерица” и “Кумата” вдясно и за хижите “Тинтява” и “Бор вляво. Втората пътна артерия свързва кв. Драгалевци с х. “Алеко”. На три входно-изходни пункта в подножието на планината има изградени пътнически въжени линии: кабинков лифт “Княжево-Копитото”, който момента не обслужва посетителите поради техническа неизправност; двуетапна двуседалкова въжена линия “Драгалевци – Бай Кръстьо – Голи връх”; кабинков лифт “Симеоново – х. Алеко”. На Витоша са обособени два ски центъра: ски център “Алеко” – най-старият в България и най-посещаваният ски център на Витоша на 1800 м н. в. Ориентацията на пистите е северна. Ски-съоръженията включват 1 кабинков, 2 седалкови лифта, 6 стационарни и няколко портативни ски-влека. Вторият ски-център е “Коняръника – Ветровала” на 1507 м н. в. Стационарният ски влек е с дължина 600 м и денивелация 128 м. Освен него има и два портативни влека. Съоръженията на Коняръника не работят към настоящия момент, а на Ветровала функционират 2 ски влека. (ПУ на ПП “Витоша” 2005 – 2014).

За обслужване и концентриране на туристическият поток има създадени множество туристически маршрути, обозначени с указателни и насочващи табели, цветна маркировка, картни табла, около 10-12 спасителни заслона, места за отдих с пейки и огнища. В откритата част на планината е изградена маркировка с метални стълбове. Изградена и поддържана е инфраструктура, както за гарантиране сигурността на посетителите (мостове, скари през морени и влажни зони, перила), така и за осигуряване на достъпа на хора с увреждания. В местността Дендрариума е изградена първата в страната “Пътека за напълно незрящи хора” по модел на подобни пътеки във Франция и Германия. Пътеката е на височина около 1 600 м и е с дължина 622 м, има и 2 езерца. За да могат незрящите да се ориентират има поставени парапети. Преди различни природни обекти настилката се сменя за да могат незрящите да се ориентират и опипат каквото има там, но проблем представляват ерозията на бордюрите и счупването на парапетите. На всички природни обекти са поставени и надписи на Брайлово писмо. Организиран се и посещения от смесени групи – зрящи и незрящи. За това спомага и откритата в м. Игликини поляни пътека за хора с увреждания на опорно-двигателната система. Проблем пред посетителите обаче е невъзможността да пресекат безопасно ивицата между крайната спирка на градския транспорт и началото на специализираните маршрути.

Проект по Оперативна програма “Околна среда 2007 – 2013 г.” предвижда Възстановяване и ремонт на туристически алеи, сред които: Златните мостове – кв. Владая, Златните мостове – х. “Кумата”, кв. Княжево – Дендрариум, Златни мостове – заслон Ушите – Платото – х. “Алеко”, кв. Бояна – х. “Момина скала” – Златни мостове, кв. Симеоново – х. “Алеко”, Златни мостове – кв. Владая, Черни връх – Букапреслапски проход, с. Железни-

ца – х. “Физкултурник” – Черни връх, х. “Селимица” – с. Чуйпетлово – с. Ярлово, с. Боснек – Меча чешма, Черни връх – Сива грамада – с. Ярлово и др. Проектът предвижда възстановяване на настилка, бордюри, водостоци, антипаркингови елементи, почистване и изграждане на канавки, каменни и дървени прагчета, подпорни стени, както и възстановяване и ремонт на дървени конструкции – пейки, маси, мостове, скари и парапети, носеща част на информационни табла. Заложенено е възстановяване на зимна стълбова маркировка, а също така и изработка, боядисване, транспорт и монтаж на нова. Следва да бъдат възстановени някои изкуствени водоеми, сред които Симеоновски езера, езеро на Кутова река и езеро Кикиш. Ремонтните дейности предвиждат: изгребване на наноси, хидроизолация и зидария на малки изкуствени водоеми.

През 2009 г. стартира проект *Възраждане и запазване на традиционни строителни техники и умения, използвани в България*, в партньорство с Норвежката организация за развитие на занаятите². Изпълнението на проекта ще спомогне за документиране и популяризиране на изчезващите познания и занаяти, свързани с традиционните методи на строителство. В резултат на събраната чрез изследване информация до пролетта на 2012 г. в местността Белите брези в Природен парк Витоша, се предвижда да бъде изграден образователен и изложбен център върху основите на пионерски лагер.

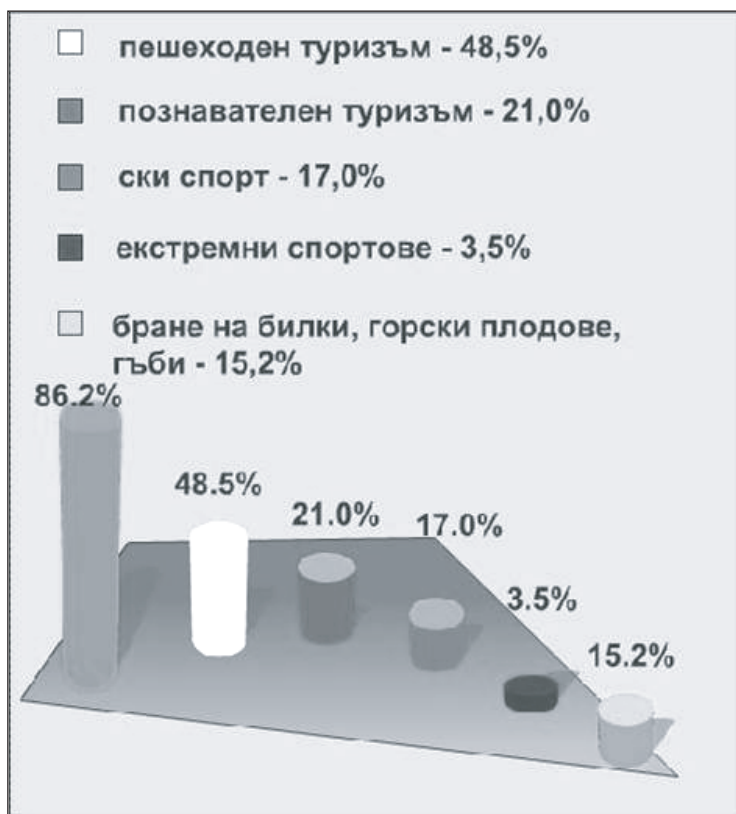
Близостта до София дава възможност Витоша да бъде най-посещаваната планина у нас. По данни от последното проучване, проведено през 2004 г., посещаемостта на парка достига до 2 500 000 човекодни годишно, като целите на посещение са свързани предимно с пешеходен и познавателен туризъм (Фиг. 3). Около 60 % от анкетираните в София и 50 % в Перник декларират, че посещават Витоша. Развитието на екологичен и селски туризъм обаче не е актуално и е силно затруднено най-вече поради факта, че 99 % от посещенията са едnodневни. Най-привлекателните туристически дестинации са х. “Алеко”, м. “Златните мостове” и Дендрариума. Алеята Бистрица – Железница се посещава годишно от над 350 000 посетители³.

---

² Norwegian Crafts Development /Norsk handverksutvikling/ – www.nhu.no

³ Проучване на НЦИОМ по поръчка на ДПП “Витоша”.

Фиг. 3. Цели на посещение в парка

5. УПРАВЛЕНИЕ НА ЗАЩИТЕНИТЕ ТЕРИТОРИИ И В ЧАСТНОСТ ПП “ВИТОША”

Природните паркове са защитени територии предназначени за опазване на биологичното разнообразие, природните ресурси и свързаните с тях културни ценности, както и предоставяне на възможности за научни и образователни дейности, рекреация и туризъм. Обявяването на природни паркове и управлението им спомагат най-общо за: опазване и развитие на околната среда и биологичното разнообразие; устойчиво развитие на съответните региони, свързано с установяване на партньорства и устойчиво използване на природните ресурси; реализация на допълнителни приходи за местното население чрез алтернативна заетост, най-вече в алтернативен туризъм и свързаните с него дейности; реализация на финансови постъпления в местните общности под формата на инвестиции в изградена инфраструктура, както пряко чрез собствения бюджет на Дирекциите на природните паркове (ДПП), така и

чрез привличане на допълнителни средства по различни проекти и програми; развитие на туристическия бизнес чрез създаване на среда и възможности за развитие на посетителския поток и туризма, възраждане на местните занаяти и традиции и развитие на нови културни форми; повишаване на екологичното образование и възпитание на децата и младежите; гарантиране на баланс между заинтересованите страни.

Планираното управление е основният процес, който осигурява ефективен контрол на защитените територии и в частност на природните паркове. Чрез него се определят ключовите характеристики и ценностите на защитената територия, ясно се дефинират управленските цели, които трябва да бъдат изпълнени и се посочват дейностите, които е необходимо да се осъществяват за постигането на тези цели. Необходимостта от ефективно, устойчиво и природосъобразно управление на всяка защитена територия изисква разработване на План за управление, който отчита дейностите им, въвежда режими и забрани в средносрочен аспект, определя начини и средства за прилагането им (Стратиева, 2012).

Световната практика налага Планът за управление (ПУ) като документ, който се разработва с цел регламентиране действията по опазването на природата и устойчивото ползване на нейните ресурси за определен период от време, и формира дългосрочна визия за развитие на защитената територия. В България ПУ на защитените територии се възлага от Министерството на околната среда и водите, разработва се съгласно изискванията на ЗЗТ и Наредбата за разработване на планове за управление на защитени територии, след което се утвърждава от Министерски съвет. Въз основа на посочените нормативни документи през 2005 г. с Решение № 305 на Министерски съвет е приет ПУ на ПП Витоша. Според Буйволов (2002), ПУ има предназначение: да определи и уточни целите, задачите и принципите на действие на защитената територия, за да бъдат запазени природните и културно-исторически ценности; да отрази участието на местното население в практическите действия по охраната и рационално да използва ресурсите на територията; да внедри програма за мониторинг; да осъществи информация за защитената територия до населението; да създаде условия за привличане на допълнителни финансови средства. В България съгласно ЗЗТ и Наредбата за разработване на планове за управление на защитени територии периодът на действие на плановете за управление за категорията Природен парк, е 10 години. Разпоредбите на ЗЗТ придават на ПУ значимост, равностойна на закона. (Стратиева, 2012)

С ПУ на ПП "Витоша" се определят целите на управление; основни норми, режими, условия или препоръки за осъществяване на: дейностите в горите, земите и водните площи; развитието на инфраструктурата и строителството; организацията на управлението и други, осигуряващи достигането на поставените цели; зонироването на територията с цел едновременно опазване

и ползване на екосистемите в парка. Зонирането обхваща 3 зони разделени на подзони: *Зона А – територии с максимално строга защита на природната среда*, която включва териториите на резерватите, вододайните зони на София и Перник, местообитания на застрашени редки или уязвими растителни и животински видове и съобщества, находищата на тис и клек, влажни зони и торфища – извън резерватите, каменни реки, грамади, скални образувания и др.; *Зона Б – териториите с ограничено управление на природната среда*, където попадат територии с рекреативни функции и дейности извън зона А. Тук се включват пасища, гори, територии за ски спорт и туризъм, територии за дивечовъдна дейност; *Зона В – територии с активно управление на природната среда*, която обхваща територии със съществуващо застрояване, териториите с техногенна намеса и тези за екологосъобразно земеделско ползване (ПУ на ПП “Витоша” 2005 – 2014).

Законът за защитените територии регламентира основните задължения на институциите, отговорни за управлението на защитените територии в България, а именно: Министерство на околната среда и водите (МОСВ) във връзка с разработване на стратегии, планове и програми за развитие и управление; Министерство на земеделието и храните (МЗХ) относно стопанисване, опазване и охрана на природния парк; Регионална инспекция по околна среда и водите РИОСВ – София за осъществяване на контрол на двата резервата; Изпълнителна агенция по горите (ИАГ), която утвърждава устройствения правилник на ДПП “Витоша”. Администрации, които пряко прилагат ПУ в рамките на техните компетенции са РИОСВ Перник, ДЛС “Витошко-Студена” и Столична община. Територията на ПП “Витоша” попада в две Регионални дирекции по горите, а именно РДГ – София и РДГ – Кюстендил и Югозападно предприятие Благоевград с неговите териториални поделения – ДЛС Радомир и ДЛС София. Звената за строителен контрол в община София и РДНСК София имат оперативна задача за изясняване законността на съществуващите строежи на територията на парка, която към момента не могат да изпълнят. Общинските служби по земеделие от своя страна все още не са предприели дейности за възстановяване собствеността на държавата в района на център Алеко.

Управлението на горските територии – държавна собственост се осъществява от Изпълнителна агенция по горите и нейните поделения. Едно от тези поделения и основна административна структура е ДПП “Витоша”. Предметът на дейност на Дирекцията на парка включва: провеждане на държавната политика по изпълнение на плана за управление, устройствените проекти и програми на територията на парка; извършване и организиране на мероприятия по опазване и възстановяване на биологичното и ландшафтно разнообразие; провеждане на образователни и интерпретационни дейности; изграждане и поддръжка на парковата инфраструктура за обслужване на туризма и рекреацията; организиране и участие в реализацията на туристиче-

ски и рекреационни дейности; осъществяване на научни и научно-приложни дейности на територията на парка; създаване и поддържане на база данни, събиране и разпространяване на информация за парка и прилежащите му територии пр. Дейността на всяка една от описаните по-горе администрации допринася за управлението на ПП "Витоша". Те са основният механизъм за канализиране на финансов ресурс за изпълнение на дейностите по опазване и възстановяване на биологичното разнообразие, поддържане и развитие на туристическата инфраструктура, за образователни програми, за извършване на програми и проекти, идентифициращи основните приоритети от ПУ на ПП "Витоша" (Даскалов, 2004).

6. МЕХАНИЗМИ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ПП "ВИТОША"

Устойчивостта на туризма в ПП "Витоша" може да се гарантира чрез диверсификация на масовия туризъм и развитие на специализирани видове туризъм, включително в южните части на планината. Така ще се гарантира по-равномерно разпределяне на туристическия поток и формиране на нови дестинации на територията на парка.

Пешеходният туризъм на Витоша е с традиции и много добри възможности, свързани най-вече с маркираните пътеки и специализираните алеи на територията на парка. Слабост представлява недобрата маркировка на места, а липсата на обществен транспорт е съществена пречка за развитието на пешеходен туризъм в южните склонове на планината.

Приключенският туризъм е съвкупност от нови туристически практики, в която доминира общуването с природата и активното участие с определен физически ангажимент за туристите. Тази група от различни по сезонност и среда турове има най-големи привърженици сред младежите и хората работещи в стресова среда, за които общуването с природата и съчетанието му с определена активност или спорт е от изключително значение (БААТ, 1998). ПП "Витоша" предлага възможности за приключенско, планинско и шосейно колело, преходи на кон, програми за оцеляване, катерене с планински водач, планински преходи в различните им по трудност измерения включително преходи със ски с панти, с бегови ски, със снегоходки, екстремни ски, делта и парапланеризъм, алпинизъм, спелеотуризм, боудър катерене и др. Условия за спелеотуризм има при неблагоприятно оборудани пещери в Боснешки карстов район. Конни бази има при Владая, Симеоново, Княжево, Боснек, Ярлово и Ковачевци.

Религиозният туризъм е свързан с религиозните потребности на посетителите. Посещения на Драгалевския, Кладнишкия, Бистришкия манастир и Боянската черква могат да се съчетаят добре с пикници и разходки в при-

родния парк до Боянския водопад и Боянското езеро, Дендрариума, Природозащитен информационен център “Витоша” и др.

Образователният туризъм може да включи множество възможности за мероприятия предимно за ученици и студенти, свързани с най-разнообразни дейности: зелени училища, студентски практики, обучения, доброволчески дейности и др. Основна роля за този вид туризъм имат Дендрариума, специализираните детски центрове и алеи, музеите и най-вече посетителският център на парка, където регулярно се организират ученически посещения, с различна насоченост.

Екотуризмът, в най-чистия си вид е свързан с наблюдение на растителни и животински видове и преходи в защитени територии и територии със съхранена природна среда. Близостта на Витоша до София и Перник и предимно еднократните посещения в парка влияят негативно върху развитието му. Същото се отнася и за *селския туризъм*, който включва пребиваване в селска среда, пряк контакт със стопаните и местното население. Общо 5 къщи за гости предлагат настаняване в селата Кладница, Рударци и Чуйпетово. В останалите селища и квартали се предлагат предимно градски тип семейни хотели.

Ловен туризъм се предлага на територията на ДЛС “Витошко-Студена”, което попада почти изцяло в територията на парка. Броят на туристите варира между 140 и 80 годишно, в зависимост от броя на животните за отстрел. Взаимодействието с местното население допринася за пълна липса на незаконни сечи и горски пожари и намалено до минимум ловно и риболовно браконьерство. Наред с ловния туризъм, ДЛС “Витошко” от скоро развива конен туризъм, а съвместно с ДПП и Сдружение за дива природа “Балкани” работи по проект за реинтродукция на планинската дива коза. (Дасколов, 2004)

Утвърждаването на партньорства между ДПП и местната власт, туристическия бизнес, собственици и ползватели на земя и съоръжения, различните организации и институции, както и развитие на образователни и доброволчески дейности имат съществена роля за устойчивото развитие на територията на парка.

6.1. Взаимодействие на дирекцията на парка с местната власт. Наличието на столицата и три от най-големите общини в страната в непосредствена близост до ДПП “Витоша” изисква постоянна и дипломатична работа от страна на ДПП с представителите на местната власт за балансиране на разностранни интереси. Основният акцент е насочен към подкрепа на общинските администрации по посока обвързване на дейността им с парка. Особено остър е проблемът с постоянния натиск на индивидуално, общинско и държавно ниво за застрояване на терени по границите на парка и вътре в него (Дасколов, 2004).

6.2. Взаимодействие с местния бизнес. Основното взаимодействие на ДПП е с частния туристически бизнес и се изразява в насочването на желаещите

да ползват планината към специализирани туроператори и по този начин подкрепя дейността им. Положителен пример на взаимодействие е ЕТ “Мачирски спорт”. Проблем представлява липсата на цялостно предлагане на туристически продукт, свързан с възможностите на планината. Вместо това всеки туроператор предлага продукт, който е ограничен в рамките на собствените му интереси. Поради високия дял на частна собственост ДПП, съвместно с “Агролинк”, Община Перник и финансовата подкрепа на Фондация “Помощ за благотворителността в България” е подготвила и издала “Стратегия за устойчиво земеделие”, насочена към земеделските стопани в региона, желаещи да развият органично земеделие. Поради високият дял на градско население и земеделие насочено основно за задоволяване на собствени нужди, липсва заявен интерес от страна на собствениците и ползвателите за развитие на биологично земеделие (Даскалов, 2004).

6.3. *Образование и екологично възпитание.* Поради големият брой училища и университети около територията на парка чрез изградената информационна мрежа, образователни съоръжения и музеи ДПП и РИОСВ – София предлагат информация на учители, ученици и студенти, като същевременно развият и инвестират в дейности, свързани с информиране и обучение. Природозащитният информационен център “Витоша” е изграден в подножието на планината на около 1 км над кв. “Драгалевци” в близост до Драгалевския манастир и представлява първият от веригата информационно-образователни центрове към защитени територии в България. Създаден е по повод 60-та годишнина от обявяването на природния парк и функционира от май 1998 г. по проект на МОСВ и Американската агенция за международно развитие. Центърът се управлява и стопанисва от Регионалната инспекция по околната среда и водите – София и разполага с постоянна експозиция, включително интерактивни съоръжения, видеозала, наблюдателна кула, информационен кът и библиотека, които предоставят отлични възможности за развитие на образователен туризъм. Музеят на мечката е създаден в района на Дендрариума на мястото на полуразрушен, изоставен пътен кантон. В него е представен начина на живот и биологията на най-едрия европейски хищник – кафявата мечка. Представени са и традиционни народни вярвания, свързани с мечката. Музеят на совите от 2006 г. е разположен в м. “Белите брези”, като първоначално експозицията е била разположена в съществуващ заслон в местността “Ветровала”. В музея са експонирани макети на видовете сови, които се срещат в ПП “Витоша” и информационни табла с любопитни факти за живота им. Музеят на водното конче е разположен в местността Белите брези в непосредствена близост до музея на совите. Отворен е за посетители от пролетта на 2008 г. В него са представени както част от 68-те вида, обитаващи България, така и много други от различни краища на света.

7. ЗАПЛАХИ ЗА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ПП “ВИТОША”

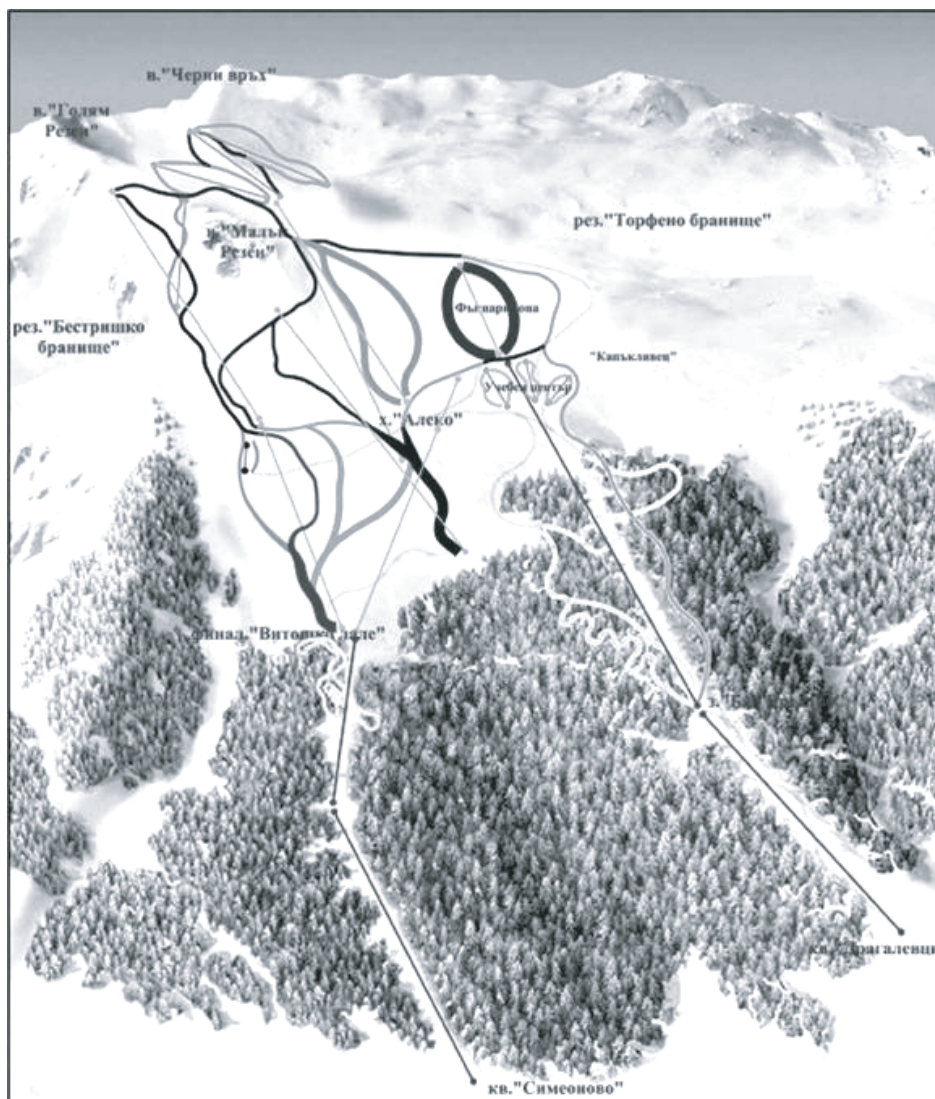
Съществуват редица заплахи за устойчивото развитие на туризма в ПП “Витоша”, основните от които са: липса на програми, които да подпомагат финансово изпълнението на наличните планови документи; липса на интерес от страна на местните органи и обществеността при обсъждането и взимането на решения, свързани с управлението и дейностите в парка; недостатъчна информираност на местните хора и посетителите за биоразнообразието и ценността на екосистемите; навлизане в територията на парка на АТВ, джипове и мотоциклети, което води до шумово и въздушно замърсяване, както и до заплахата за сигурността на посетителите; прекомерно антропогенно въздействие в туристическите центрове на Витоша и урбанизиране на територията; замърсяване, проблеми с управлението на отпадъците, лошо състояние или липса на пречиствателни съоръжения за отпадни води; лошо състояние и рушене на туристическата инфраструктура; загуба на биоразнообразие и проблеми със съхранението на горите, браконьерство, неправилно експатиране на туристическите ресурси; недобра координация и съгласуване действията на отделните институции, участващи в управлението на парка; незаконно строителство и унищожаване на природните ресурси и др.

Поради антропогенното въздействие, вследствие близостта до столицата и усилената човешка дейност, Витоша многократно е изменяла своя облик. През последните 400 години до създаването на парка е била унищожена девствената гора в подножието на планината. За 200-250 години са били изсечени или опожарени голяма част от иглолистните гори във високите части, за около 150 години буковите и дъбовите гори по склоновете са превърнати в храсталаци. Днес антропогенният натиск варира в различните райони и селища в зависимост от броя на населението. За жителите на София и Перник Витоша е любимо място за туризъм, краткотраен отдих и почивка сред природата. За хората от Община Перник парка е и единствената им вододейна зона за питейна вода, поради което са готови и подкрепят всички ограничения, наложени в него. В по-малките общини, освен място за отдих и водаване, парка е и елемент от естествената жизнена среда, която трябва да бъде съхранена. За селата Ярлово, Боснек и Чуйпетлово, разположени на границата на парка Витоша е и място за паша и събиране на дърва за огрев. (Стратиева, 2012)

Пагубни за природния парк са инвестиционни проекти, несъобразени със законовите забрани и ограничения в защитената територия. Такъв е случаят с проекта за ски център “Алеко” на фирма “Витоша ски” АД. Предварителната оценка по отношение на очакваното въздействие върху горите и земите от горския фонд на територията на ПП “Витоша”, върху антропогенното натоварване, ерозията и защитените местообитания в парка сочи, че реализирането му ще причини необратими увреждания върху биологичното

разнообразие и ландшафта. Анализът на предвидените в проекта трасета за някои писти и лифтове, проектирани по границите на резерватите “Торфено бранище” и “Бистришко бранище” показва, че изграждането им би имало пряко негативно въздействие и върху самите резервати⁴ (Фиг. 4.).

Фиг. 4. Схема на планираните ски писти и съоръжения в проекта за ски център “Алеко” на фирма “Витоша ски” АД

⁴ Оценката е направена през м. март 2010 г. от “ПИ ДИ ЕМ Сървисис” ООД по поръчка на ДПП “Витоша”.

Създаването на по-мощна мрежа от ски-съоръжения, които ще се използват средно 3 месеца в годината, ще постави под въпрос развитието на качествен летен туристически продукт в планината. Туристическото търсене в защитените територии в световен мащаб налага предлаганите от туроператорите маршрути да включват съхранени ландшафти и да не минават през или близо до ски писти, лифтове, далекопроводи и други съоръжения (Попйорданов, 2012). Липсата на информация и комплексна оценка от страна на инвеститора за съотношението и връзките на настоящия ПУП и бъдещите планове за развитие на ски зоната Коняряника – Ветровала – Златните Мостове, както и данни за наличната мрежа от зимни пешеходни пътеки поставя под въпрос ефективността на съоръженията. Не са описани детски съоръжения и летните атракции. Липсват данни за лифтовете, които ще бъдат ползвани през лятото за туризъм и за планинско колоездене и дали подходните кабинкови лифтове ще се използват за превозване на велосипеди. Следователно предложеният Специализиран ПУП на Туристическа и ски-зона “Алеко” е насочен единствено към зимните спортове. Това е недалновидно и неефективно и ще засегне сериозно пешеходния и вело туризъм (Костадинов, 2008).

Още по-обезпокоителна е липсата на данни за очаквания човекопоток, дялът на автотранспорта, размера на проектния капацитет на предвидените паркинги и на подземните съоръжения, както и за интеграцията на проекта със системите на градския транспорт в София. Северозападно от бившия хотел “Щастливеца”, в непосредствена близост до лифта от Драгалевци е планиран паркинг. Подходният път към него ще преминава през емблематичните за Витоша каменни реки и ще способства за автомобилен достъп до вододейната зона. При начална станция на лифт “Витошко Лале” е предвидено да бъде разположено новото ядро на ски курорта, с прилежащи обекти на обслужване. Зоната има ключово значение в проекта и представлява интер-модална комуникационна точка, като в нея едновременно се пресичат: крайната станция на кабинковата въжана линия от Симеоново, автомобилен път с прилежащ паркинг, началните станции на две седалкови въжени линии, края на четири ски писти, ски плац и старт/финал на трасето за ски бягане. Изключителната натовареност от инфраструктурни обекти и човекопоток в ядрото на курорта е в несъответствие с ограничения си капацитет. Своеобразният релеф на терена, представляващ речна долина, би довел до значителни премествания на земни маси и изкопни мероприятия. Съществуващата ски писта “Витошко Лале” и изграждането на други две ще натоварят прекалено много долната част на трасето и ще създадат условия за конфликт. С предложените в проекта мерки, допълнителна част от реката ще бъде вкарана в тръби, а особеностите на релефа и изсичането на гори в района ще го направят твърде открит и недобре защитен от вятър. Тази и подобни на нея зони в резервата “Бистришко Бранище”, причиняват характерни завихряния и смерчове, унищожили значителен горски масив в рамките на предвидената ски зона. (Костадинов, 2008)

Изграждането на ски писти във високите части на планината, които са покрити със скални реки би трябвало да стане само след гарантиране, че скалните реки няма да се променят – т.е. няма да има разместване на камъни, взривяване и т.н. Важно е да се отбележи, че именно скалните реки са това, което отличава Витоша от другите планини, особено през пролетния, летния и есенния сезон – те са най-голямата забележителност. Промяната им би била голяма грешка с оглед на облика на планината и привлекателността ѝ за туристите (БАССЕС, 2008). Проектът на “Витоша ски” АД по никакъв начин не гарантира, че няма да бъдат размествани или взривявани морени.

Съществува значителна опасност при лошо и мъгливо време скиорите да подминат началната станция на съоръжението и при навлизане в резервата “Бистришко бранище” да се изгубят или пострадат. Предвид атмосферните условия на Витоша е необичайно проектирането на седалкови лифтове с откачане при станциите в най-високите ѝ части. Планината е на второ място в България по средна скорост на вятъра, като през зимните месеци тя надхвърля 10 m/s, а дните с наистина силни ветрове са твърде много. В такива случаи седалковите лифтове не могат да работят, което на практика означава намаляване продължителността на ски сезона и нефективност на курорта. (БАССЕС, 2008).

Витоша страда от сериозен недостиг на снеговалежи и същевременно има зони, в които се натрупва над 4-5 метра сняг, поради честите силни ветрове, които транспортират снега от заравнените билни части и го отлагат в подветрените части на стръмните склонове. Това на практика означава, че всички писти, които са извън зоната на снегонавявания ще страдат от недостиг на сняг. Ако се изградят още писти от този тип, ще трябва да се изградят и големи мощности за производство на изкуствен сняг и съхранение на вода. Проектът предвижда огромен изкуствен водоем, като водата ще трябва да бъде изтласквана до над 400 м във височина, което предполага нови каптажи. Предвид близостта на резерват “Торфено бранище”, който съхранява едни от най-старите и ценни торфенища в Европа, това би било много опасно. Дренажирането на терена с нови водохващания би предизвикало обезводняване на торфенищата, които съществуват именно поради условията на преовлажняване на съответните плата. (БАССЕС, 2008).

Вододайните зони на Витоша осигуряват част от питейната вода на София. Всяко използване на тази вода за други нужди би било против интересите на постоянно увеличаващото се население на столицата. Изграждането на нова писта в посока към резерват “Бистришко бранище” ще наложи изсичането на голямо количество вековни смърчови и букови дървета. Предвид критичното състояние на смърчовите екосистеми на Витоша засегнати от каламитата на корояда-типограф, който причини загиването на голяма част от възрастните дървета, всяко живо дърво трябва да бъде опазвано. Същевременно генофондът е критично намалял и ако тази тенденция продължи

ще се постави под въпрос съществуването и устойчивостта на екосистемата. (БАССЕС, 2008).

Зона за моторни шейни в непосредствена близост до ски писти, лавиноопасна зона и резерват е изключително притеснителна. Моторните шейни няма да спират на границата на зоната и това рано или късно ще доведе до инциденти с блъснати скиори. Проектът не съдържа информация относно мерките, които ще гарантира сигурността на посетителите от евентуални лавини. Предвид това, че втората част на писта “Витошко лале” минава непосредствено до най-лавиноопасната зона на планината, е крайно наложително да има ясен план как ще се процедира в това отношение. Необходими са заграждения, които да ограничават достъпа, планове за действие при лавинна опасност, издаване на ежедневни бюлетини, затваряне на съоръжения при наличие на опасност, контролирано събаряне на лавини и т.н. (БАССЕС, 2008).

Недостатъчно е развитието и организирането на паркирането в зоните за прием на туристи. Очевидно е, че тези съоръжения трябва да бъдат изнесени извън пределите на парка, но прекомерното застрояване с жилищни сгради около началните станции на Симеоновския и Драгалевския лифт правят това невъзможно. Трасетата и структура на туристическите маршрути за лятно и зимно ползване: пистите, маршрутите за моторни шейни – противоречи на сега действащото законодателство относно природните паркове.

Не можем да говорим за устойчиво развитие при липса на цялостна социална и урбанистична визия, надеждни данни и поети ангажменти за мероприятията за рекултивация и екологична защита на околната среда и ландшафтното оформяне на засегнатите с плана територии. Така предложеният Специализиран ПУП не постига баланс на територията и съотношението между елементите ѝ. Този план по същество е фрагментарен и е изваден извън контекста на цялостното развитие на ПП “Витоша”.

Опитите за реализация на подобен тип инвестициони проекти потвърждават негативните тенденции от последните години да се мисли и строи “на парче” често пъти в разрез със съществуващите нормативни изисквания и без предварителна комплексна оценка. От съществено значение за предотвратяването на тези заплахи е провеждането на обществени обсъждания, включващи широк кръг заинтересовани страни и съобразяване с анализите и становищата на експертите от туристическия бранш и екологичните организации.

8. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Устойчивото развитие на туризма и ефективно управление на природния парк може да се постигне чрез изграждане на партньорски взаимоотношения между широк кръг заинтересовани страни, в т.ч. неправителствени

организации, бизнеса, институциите и местното население. Разширението на съществуващите и изграждането на нови ски-курорти и развитието на тяхната инфраструктура за сметка на качеството на природната среда е в противоречие със съвременните световни тенденции. Посоката на развитие определя устойчиви бизнес модели на туризъм, при които се наблюдава диверсификация на туристическия продукт без да се увреждат необратимо туристическите ресурси. Необходимо е да се има предвид че предпочитанията на платежоспособните туристи са насочени именно към устойчивия туризъм, от който печели малкият и среден бизнес на местните общности.

Прилагането на “добри практики” от опита на други страни, с цел насочване на част от туристическия поток към по-слабо развити райони ще доведе до формиране на нови туристически дестинации на територията на парка. Важно е механизъм при планирането на туристически дейности и инвестиционни проекти да бъде изцяло съобразен със спецификата на ресурсите, капацитета на територията, Плана за управление на Природен парк “Витоша” и законовите ограничения за защитените територии. Необходимо е подобряване на механизмите за координация по отношение на изпълнение на Плана за управление на парка – реализация, контрол и наблюдение, както и осигуряване на достатъчно финансови средства, гарантиращи изпълнението на приоритетните задачи за туризма. Ефективен резултат ще бъде постигнат чрез изграждане на система за мониторинг на туристическото развитие, с цел правилно прогнозиране и планиране. Това ще позволи адекватни и навремени реакции преди проявлението на някои отрицателни последици с причиняване на трайна вреда в защитената територия.

Благодарности:

Авторът благодари за предоставените данни и цялостна подкрепа по време на изследването на директора на ДПП “Витоша” инж. Тома Белев.

ЛИТЕРАТУРА

1. БТС, 1932, Отворено писмо на Български туристически съюз “Фонфон”, Софийски клон, до П.Г., 20.06.1932 г.
2. Даскалов, К. 2004, Изследване “Хората и парковете”, Финален доклад, София, 3-5, 47-52.
3. Закон за защитените територии, 1998, ДВ, бр. 133.
4. Наредба за разработване на планове за управление на защитени територии, 2000
5. План за управление на ПП “Витоша” 2005 – 2014.
6. НЦИОМ, 2003, 2004. Проучвания на общественото мнение за положението с околната среда.

7. Костадинов, Л. 2008, Становище по Специализирания ПУП на Туристическа и ски-зона "Алеко" с възложител "Витоша ски" АД.
8. Становище на Асоциацията на българските туроператори и туристически агенти (АБТТА) и на Българската асоциация за алтернативен туризъм (БААТ) по предложенията за изменения в действащия Закон за горите, 2012.
9. Становище на БАССЕС относно СПУП на Туристическа и ски-зона "Алеко", 2008.
10. Стратиева, З., 2012, Анализ на изпълнението на оперативните задачи и предписания за опазване и ползване на Плана за управление на Природен парк "Витоша" 2005 – 2011 година, дипломна работа за присъждане на ОКС "магистър" по специалност "Горско стопанство", 7-10, 15-19.
11. Проучвания на посетителския поток по поръчка на Асоциация на парковете в България, 2004, с материали, изследвания и разработки на Евробарометър, Медиана, НЦИОМ, НСИ, ДУГ.
12. <http://www.baatbg.org/>
13. <http://spasi-vitosha.blogspot.com/2008/12/blog-post.html>
14. <http://www.vitoshacentre.org>
15. <http://www.park-vitosha.org>